

Українська православна церква Київського патріархату та її суспільно-політичні орієнтації

Віталій Перевезій,

кандидат історичних наук,

старший науковий співробітник

Інституту політичних і етнонаціональних досліджень

НАН України

Статтю виконано в рамках науково-дослідної роботи, яку проводить Центр дослідження проблем Церкви і етноконфесійних відносин Інституту політичних і етнонаціональних досліджень НАН України. Вона є продовженням розробки проблеми, яка вже порушувалась нами на сторінках „Політичного менеджменту” і стосувалась взаємин державних органів влади і Церкви. Цього разу об’єктом дослідження стала Українська православна церква Київського патріархату (УПЦ КП). Мета статті – визначити міру участі УПЦ КП в суспільно-політичних процесах, що відбуваються в Україні, крізь призму стосунків Церкви з державою.

У відносинах Церкви і держави вважаємо за необхідне акцентувати увагу на двох ключових питаннях: по-перше, яким є ставлення УПЦ КП до самого факту утворення української державності та чи прагне вона брати участь у процесах державотворення; і, по-друге, якого ставлення до Церкви з боку держави намагається домогтися її ієрархія та якою є реальна політика держави у стосунках із Церквою.

УПЦ КП ідентифікує себе як національну державницьку інституцію. Саме ці характеристики відрізняють її від Української православної церкви (УПЦ), яка своїми твердженнями про понаднаціональний характер християнства прикриває симпатії до ідей панславізму, духовної і державницької єдності східнослов’янських народів. З іншого боку, державницька позиція УПЦ КП відрізняється від позиції іншої „національної церкви” – Української автокефальної православної церкви (УАПЦ).

Для речників першої високою цінністю є сама українська державність,

**Українська православна церква Київського патріархату
та її суспільно-політичні орієнтації**

Віталій Перевезій

без огляду на те, якого характеру вона набуває. Протести проти дій державної влади з уст речників УПЦ КП зринають лише тоді, коли безпосередньо порушуються її права та інтереси. УПЦ КП, навіть незважаючи на певні симпатії до опозиційних владі сил, сама ніколи такою силою не була.

Інша ситуація склалася з УАПЦ, яка, особливо тоді, коли її першоієрархом був патріарх Димитрій, відверто говорила владі про її непрофесіоналізм або неморальність. Прикладом безкомпромісної позиції УАПЦ щодо політики влади у сфері державно-церковних відносин був “Меморандум патріарха Димитрія до Президента України Л. Кучми” [1], в якому зазначалося, що ще ніколи й ніким не було щиро визнано штучну природу поділу українського православ'я й провини держави за міжконфесійний конфлікт. Чільник УАПЦ звинувачував державну владу в тому, що вона прагне відродити середньовічне право патронату над Церквою. Саме в той період сталося найбільше дистанціювання двох „національних” церков, причиною якого були звинувачення УПЦ КП у намаганнях стати „номенклатурною церквою”. Речники УАПЦ заявляли, що їх церква, на відміну від УПЦ та УПЦ КП, прагне незалежності від номенклатури, хоче зберегти засади народності, на яких вона побудована, та відкидає будь-які можливості власного одержавлення. Ситуація змінилася після смерті патріарха Димитрія. Двовладдя, яке встановилося у церкві, спричинило те, що один із центрів впливу, очолений митрополитом Мефодієм, став шукати підтримки у влади. На цьому завершився „неноменклатурний” період її історії.

Таким чином, сьогодні склалася ситуація, коли всі три православні церкви, незалежно від того, яким є їхнє ставлення до самого факту утвердження української державності, прагнуть заручитися підтримкою владної номенклатури.

Саме завдяки підтримці влади стало можливим утворення УПЦ КП 1992 року. Одним з його ініціаторів був Президент Л. Кравчук. Патріарх Філарет нагадує, що Харківський Собор, який проголосив утворення УПЦ КП, свого часу не був визнаний ні урядом, ні парламентом: 1992 року ухвалено відповідні документи – постанову Верховної Ради України та заяву Кабінету Міністрів. Тим часом Об'єднуючий Собор УПЦ КП і проголошення незалежного автокефального Київського Патріархату депутати вітали стоячи [2]. Однак з плином часу ситуація почала змінюватися. Після президентських виборів 1994 року УПЦ КП перестала бути фавориткою влади. Все більшу її підтримку стала відчувати УПЦ КП. Позиція влади зазнала змін після смерті патріарха Володимира (Романюка): трагічні події, пов'язані з його похороном, „налякали владу”. Відтоді вона намагається балансувати між інтересами церков. З одного боку, така державна політика відповідає законодавству, зокрема Закону України „Про свободу совісті і релігійні організації”, з іншого – ставить

самі церкви в ситуацію, коли вони змагаються за привілей бути наближеними до влади. Після смерті патріарха Димитрія до двох „номенклатурних” церков у цьому змаганні долучилася й УАПЦ.

Боротьба за прихильність влади починається, на перший погляд, з дрібних процедурних питань. З таких, наприклад, хто з ієрархів сидить поруч з Президентом на святкових урочистостях або скільки запрошень на цю урочистість отримала та чи інша конфесія. Сягає ця боротьба питань участі держави у врегулюванні міжправославного конфлікту. При цьому влада, як може здатися, здійснює непослідовну релігійну політику, підігруючи то одній то іншій церкві. УПЦ МП, наприклад, в цілому негативно поставилася до заяв Президента про необхідність утворення єдиної Помісної Автокефальної Православної Церкви, тоді як „національні” церкви позитивно оцінили таку точку зору. Щоправда, непрогнозованість та непослідовність дій влади не раз ставили ієрархів у скруту.

6 листопада 2001 року відбулася прес-конференція патріарха Філарета, приурочена черговим переговорам делегацій Константинопольського і Московського патріархатів в Цюріху (29 – 30 жовтня 2001 року). Патріарх заявив про появу робочого документа Кабміну, в якому йшлося про “подальше просування питання автономії УПЦ, в тому числі ініціювання скликання Архієрейського Собору”. З цього приводу було оприлюднено заяву прес-служби Київської Патріархії. В ній було сказано, що документ Кабінету Міністрів України № 15379/97 від 24 жовтня 2001 року свідчить про чергову спробу ліквідувати автокефалію Української православної церкви: „Як стало відомо, на ім'я Прем'єр-міністра України А. К. Кінаха надійшла доповідна записка державного секретаря Кабінету Міністрів України В. Г. Яцуби, де він в межах плану заходів Року України в Росії у 2002 році в релігійній сфері пропонує “працювати над подальшим просуванням питання про автономію УПЦ, в тому числі ініціювати проведення архієрейського собору”, а також “ініціювати будівництво спільного українсько-російського храму”. Цей документ може засвідчувати, що представники українського уряду на переговорах добиваються перед вселенським Православ'ям не автокефалії для Української Православної Церкви, а лише автономії в складі Московського Патріархату.

З огляду на це Прес-служба Київської Патріархії заявляє: „Надання автономії Українській Православній Церкві не лише не розв'яже проблеми розділення українського Православ'я, а фактично заганяє здійснення віковичної мрії нашого народу – мати єдину помісну Українську Православну Церкву у глухий кут. У випадку, якщо УПЦ таки отримає статус автономії у складі Московського Патріархату, це означатиме ліквідацію автокефалії Української Церкви”.

Характерною особливістю цього документа є віра в те, що

**Українська православна церква Київського патріархату
та її суспільно-політичні орієнтації**

Віталій Перевезій

відповідальність за такі провокаційні дії лягає на кабмінівських чиновників. Прес-службу дивує, як можуть державні службовці відверто ігнорувати позицію Президента України Леоніда Кучми, який постійно заявляє про потребу утворення єдиної Помісної Української Православної Церкви. В заяві також зазначається, що державні чиновники вже один раз (улітку 2000 року) підвели Президента України, підготувавши йому листа на ім'я Московського патріарха Алексія II з проханням надати автономію УПЦ. Тоді предстоятель РПЦ грубо відмовив главі держави, чим образив багатомільйонний віруючий народ України. (Цікаво, що й УПЦ МП схильна до того, щоб відповідальність за негативні дії влади покласти на чиновників, а не на Президента. В заяві Архієрейського Собору УПЦ (28 липня 2000 року) висловлювалось розуміння позиції Президента, який висловився за подолання конфлікту в православ'ї, але при цьому зазначалося, що ідея церковної єдності виявилася перекрученою з вини безвідповідальних осіб – деяких політиків і чиновників).

Суспільний резонанс цього інциденту був настільки сильний, що змусив уряд спростовувати звинувачення, висловлені на його адресу. У заяві прес-служби Кабінету Міністрів стверджувалося, що речники УПЦ КП роблять висновки, посилаючись на один із внутрішніх робочих документів Секретаріату Кабміну, який не має нормативного характеру і не може вважатися таким, що відображає позицію уряду; при цьому довільно трактується його зміст. Це призводить до зайвої напруженості в суспільстві. Уряд виступав і виступає за діалог усіх гілок православ'я, що відповідає і державній політиці створення в Україні Єдиної Помісної Православної Церкви, говорить в повідомленні.

Такі дії влади свідчать, що вона або не має чітко спланованої стратегії релігійної політики, або проводить тонку політичну гру, спрямовану на підпорядкування діяльності церков власним інтересам.

Важко дати однозначну оцінку резонансній події, що відбулася наприкінці лютого 2002 року. 26 лютого заступник Генерального прокурора О. Баганець надіслав голові Держкомітету у справах релігій В. Бондаренку протест на постанову Ради у справах релігій при Кабінеті Міністрів України від 20 липня 1992 року "Про зміни та доповнення до Статуту про управління Української Автокефальної Православної Церкви". Генеральна прокуратура опротестувала постанову Ради у справах релігій Кабінету Міністрів України від 1992 року про реєстрацію Української Православної Церкви Київського Патріархату і надіслала запит до Держкомрелігій з метою вивчення питання про законність реєстрації УПЦ КП. Приводом для протесту було депутатське звернення 65 народних депутатів, в основному комуністів, ініційоване К. Самойлик, про порушення кримінальної справи за фактом присвоєння керівниками УПЦ КП коштів та майна УПЦ МП. (Один з ініціаторів звернення, лідер комуністів П.

Симоненко заявив, що було вкрадено грошей і майна на загальну суму 4,3 мільярда радянських рублів) [3]. Однак агенція „Інтерфакс-Україна” повідомила, що таке звернення не було зареєстровано в секретаріаті Верховної Ради, а отже не може вважатися депутатським запитом. Після розгляду протесту Генпрокуратури Державний комітет у справах релігій відмовився його задовольнити. „Держкомітет вважає, що зареєстрований статут УПЦ КП є законним, оскільки будь-яка релігійна організація має право на реєстрацію релігійного центру або управління”, – заявив заступник голови Держкомітету М. Маломуж [4].

Виступаючи у Києві на семінарі для представників регіональних ЗМІ, Президент України, відповідаючи на запитання журналістів, відзначив, що вважає відповідь Держкомітету у справах релігій про законність реєстрації Української православної церкви Київського патріархату остаточною і закликає не спекулювати на темі міжконфесійного миру в країні. Л. Кучма вважає міжконфесійний світ “тонкою справою”. “За останні роки ми знайшли консенсус, почали рухатися до єдиної Помісної Православної Церкви, і тут необхідно комусь палицю у колеса вставити”, – підкреслив Президент [5]. Такою заявою глави держави, незважаючи на готовність заступника Генпрокурора захищати свою точку зору в суді, було поставлено крапку в цій історії.

Події, пов’язані з протестом Генпрокуратури, викликали інтерес засобів масової інформації. Коментуючи їх, більшість із них звинувачували комуністів у намаганнях скористатися міжконфесійною ворожнечею для досягнення власних політичних цілей. Дії Генпрокуратури подавалися як частина спланованої передвиборчої кампанії Генпрокурора М. Потебенька, який отримав двадцятий номер у виборчому списку Компартії.

Схоже коментують ситуацію й представники УПЦ КП. Зокрема, патріарх Філарет ділиться своїми думками: „Можу помилятися, але гадаю, що підстави для появи такого протесту, ще й напередодні парламентських виборів, можна шукати саме в площині політики. Комуністи розуміють, що втрачають народну довіру. Це підтверджують усе ті ж соціопитування. Тому вони вирішили зіграти на інтересах УПЦ Московської Патріархії та залучитися підтримкою віруючих цієї конфесії. Ще раз підкреслюю – це моя особиста думка”. Патріарх заявив, що Церква вбачає в цьому факті втручання у внутрішньоцерковні справи. „Прокуратура обґрунтовує свій протест тим, що нібито Всеукраїнський Православний Собор 1992 року був не повноважним ухвалювати таке рішення. Чому не повноважним? Бо, кажуть вони, треба, щоб спочатку одна Церква провела помісний собор, а пізніше або паралельно – друга, а тоді вже, на підставі цих соборів, проводити Всеукраїнський... А оскільки, мовляв, цих двох соборів не було, то й Всеукраїнський не дійсний... Але ж це наші внутрішні церковні справи: які собори ми визнаємо дійсними, а

які не дійсними і на підставі чого?” [6]. Патріарха дивує, чому Генпрокуратура, зацікавившись законністю реєстрації УПЦ КП, не розслідувала, чи на законних підставах відбувся Харківський собор УПЦ МП. Адже, згідно з церковними канонами, собор може скликати перший єпископ, тобто предстоятель, яким був Київський митрополит Філарет, а скликав його рядовий єпархіальний архієрей Харківський митрополит Никодим, на що він не мав права ні з точки зору церковних канонів (34-те апостольське правило не дозволяє цього), ні з точки зору церковного статуту, за яким теж єпархіальний архієрей не може скликати собор [7].

Однак ситуація, на наш погляд, не настільки однозначна, як її подають ЗМІ та офіційні речники УПЦ КП. Їх коментарі не можуть дати відповіді на деякі непрості запитання. Одне з них: чи могли комуністи, навіть при наявності „власного” Генпрокурора, використати Генпрокуратуру для досягнення своїх політичних цілей? При цьому надзвичайно пікантно видається роль, яку відіграв у цій історії заступник Генпрокурора О. Баганець. Він виявився головним фігурантом справи, хоча звинувачувати його в політичних амбіціях не випадає. Виникає запитання, чи міг чиновник такого рангу стати простим зняряддям в руках свого керівника-комуніста, тим – більше знаючи, що той збирається полишити посаду, балотуючись до парламенту? Цікава деталь: виконавши свою справу, О. Баганець навіть не мав змоги дочекатися відповіді Держкомрелігій. Як повідомляє „Інтерфакс-Україна”, 5 березня в Генпрокуратурі відбувся перерозподіл обов’язків між керівниками: заступник Генпрокурора О. Баганець, який відповідав за нагляд за дотриманням і застосуванням законів, став відповідати за нагляд за розслідуванням кримінальних справ. У зв’язку з цим О. Баганцю нічого не відомо про подальшу долю запити Генпрокуратури до Держкомрелігій [8]. Чиновник Генпрокуратури, чії дії поставили в пікантну ситуацію Президента, потрапив лише „під перерозподіл обов’язків”, що було, можливо, й не покаранням, а спробою вивести його з подальшої участі у тій справі. Це свідчить, на нашу думку, що сценарій цієї історії писався не в кабінеті Генпрокурора чи лідера українських комуністів. В іншому випадку це говорило б або про слабкість влади, яка не в змозі контролювати ситуацію у власних ешелонах, або про європейський рівень демократичності управлінської системи, де чиновник у своїх діях керується вимогами закону (залежно від того, як він його розуміє), а не страхом бути покараним вищими посадовими особами за непослух.

Між історіями про „автономію для УПЦ” і „протест Генпрокуратури” є певний зв’язок. Вони: по-перше, викликали широкий суспільний резонанс; по-друге, стали надбанням громадськості в результаті оприлюднення документів, „призначених для внутрішнього користування”; по-третє, засвідчили, як здається на перший погляд, надзвичайну незлагодженість дій окремих органів влади. Спочатку із стін

Кабміну виходить документ, який суперечить державній стратегії релігійної політики, потім Генпрокуратура провокує ситуацію настільки, що в неї змушений втрутитися Президент. Саме він в обох ситуаціях виступає силою, здатною зупинити конфлікт, конструктивно його вирішити. Чи не цим пояснюється віра в доброго „царя-заступника”, за спиною якого недобрі чиновники чинять несправедливість, а він своїм справедливим втручанням все виправляє? Однак надто м'яке ставлення до тих, хто, за висловом Президента, „вставляє палки в колеса”, нашттовхує на припущення, що „моменти прояву вищої справедливості” були сплановані наперед, ще до виникнення скандальних ситуацій.

Крім того, важко позбавитися думки, що історії, які сталися із УПЦ КП у 2001 і 2002 роках, не є акціями залякування церкви. 2002 року було використано комуністів для того, щоб здійснити тиск на церкву, яка виражала свої симпатії до блоку „Наша Україна”. Ієрархам дали зрозуміти, чим це може загрожувати, і хто, зрештою, є справжнім гарантом її недоторканності (ні В. Ющенко, ні Ю. Тимошенко не виступили на захист УПЦ КП).

Протест Генпрокуратури щодо законності реєстрації УПЦ КП міг викликати ланцюгову реакцію і спричинитися до аналогічного процесу, пов'язаного із розслідуванням легітимності Харківського собору УПЦ МП. Однак це не завадило вищим керівникам держави через кілька місяців взяти участь у святкуванні двох ювілеїв, що були повними антиподами один одному: 10-річчя Харківського собору і 10-річчя Всеукраїнського православного собору та утворення Київського Патріархату.

Для влади, що представляє політичні сили, яким вдалося здобути перевагу на попередніх виборчих перегонах, реалізація релігійної політики пов'язана, перш за все, з прагненням здобути електоральну підтримку більшості виборців для майбутньої перемоги. У різних регіонах влада, здійснюючи цю політику, змушена підтримувати ті чи інші конфесії. При цьому необхідно пам'ятати, що в Україні вертикаль виконавчої влади чітко централізовано, місцеві органи строго підпорядковані центру. Прихильне ставлення до одних і прохолодне – до інших конфесій з боку місцевих чиновників не може бути виявом особистих симпатій чи антипатій. Це державна політика, спрямована на підтримку в регіонах тих конфесій, які мають домінуючий вплив на місцеве населення. Отже, виконавча влада реалізує релігійну політику у двох напрямках. З одного боку, в Києві лунають заяви про конституційну рівність усіх конфесій перед законом, з іншого – реальна релігійна політика здійснюється в регіонах.

Викладений матеріал дає підстави зробити такі висновки:

По-перше, утворення УПЦ КП стало логічним наслідком утвердження незалежної української держави. Патріотично налаштоване духовенство

**Українська православна церква Київського патріархату
та її суспільно-політичні орієнтації**

Віталій Перевезій

було глибоко переконане у необхідності створення „в незалежній державі незалежної Церкви”. Тому зрозумілим є факт, що ієрархія та клір УПЦ КП окрім християнських ідей широко популяризують ідеї українського державотворення. Основним лейтмотивом звинувачень, які УПЦ КП адресує УПЦ (МП), є антидержавницька позиція останньої та захист нею чужих національних інтересів.

По-друге, визнаючи пріоритет інтересів української держави, УПЦ КП менше звертає уваги на те, яка форма правління утверджувалася в цій державі. Церква практично ніколи не виступала в ролі опозиційної сили щодо правлячого політичного режиму. Винятковими є випадки, коли офіційні речники Церкви виступали з критикою центрального владного апарату. Відповідальність за некоректне ставлення до Церкви її клір покладав на місцеві органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування. Спроби УПЦ КП співпрацювати з владою дало підстави речникам УАПЦ свого часу назвати її „номенклатурною” церквою. Після того, як симпатії західноукраїнського електорату повернулися в бік опозиційних сил, УПЦ КП також робить кволю спробу виступити на боці опозиціонерів В. Ющенко і Ю. Тимошенко. Однак у цей час влада здійснила кілька кроків, які дали зрозуміти ієрархам, що поривати стосунки з нею небезпечно. 2001 року з’являється „неофіційний циркуляр” Кабміну про сприяння набуттю автономії для УПЦ у складі РПЦ, а 2002 року Генпрокуратура надсилає у Держкомрелігій протест про законність реєстрації УПЦ КП у 1992 році. Ні в одному, ні в іншому випадках ні В. Ющенко, ні Ю. Тимошенко не виступили на підтримку Церкви, що змусило її керівництво розглядати заступництво Президента як милість.

І, по-третє, усе викладене свідчить, що православні церкви у стосунках з державою мають вигляд надто кволих, щоб без страху опонувати їй. Вони з’ясовують стосунки між собою, при цьому весь час оглядаючись на реакцію влади. За таких умов православні церкви виявляються значно слабшими у ролі суб’єктів громадянського суспільства, ніж, скажімо, Українська греко-католицька церква, яка постійно опонує владі, коли вона своїми діями обмежує права і свободи громадян.

Література:

1. "Наша віра". – 1998. – травень. – №121. – С. 16.
2. "День". – 2002. – 12 липня.
3. "Ітерфакс-Україна". – 2002. – 13 марта.
4. Там само.
5. "День". – 2002. – 15 березня.
6. "Молодь України". – 2002. – 19 березня.
7. Там само.
8. "Ітерфакс-Україна". – 2002. – 13 марта.